

MUHACERATTAKİ BİR ÖZBEK TÜRKÜ'NÜN MEKTUPLARINA GÖRE TÜRK DÜNYASI - ABDÜLVAHAP OKTAY VE MEKTUPLARI¹

Ryosuke ONO*

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Dünya Savaşları ve Rus Devrimi'nden sonra Rusya'da yaşayan Türkistanlılar gibi Türk kökenli topluluklar çeşitli sebeplerle Türkiye, Orta Doğu, Avrupa ve Uzak Doğu'ya göç etmişler, yerleştikleri bölgelerde toplulukları örgütleyerek birbirleriyle sıkı bağlar kurmuşlardır. Bu makale Dış Türkler muhacirlerinden Abdülvahap Oktay (1904-1968) isimli bir Türkistanlı'nın (veya Özbek Türkü) 1940-50'li yıllar arasındaki faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Almanya'da eğitim görmüş olan Oktay, Türkiye'ye geldikten sonra da muhacir Türkistanlılar arasında önemli bir yer tutmuştur. Yazarın tesadüfen bulduğu Oktay ile arkadaşları arasındaki mektuplaşmalar, topluluğun iç ve dış ilişkilerini göstermektedir. Mektupların konularından birisi Oktay'ın yayın faaliyetleridir. Adana'ya göç eden bir Türkistanlı'nın mektubunda Oktay'ın katkılarıyla yayınlan *Türkistan Dergisi* (1953) ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Belgemizde yer alan önemli olaylardan birisi de Temmuz 1954'te vefat eden İdil-Ural Türklerinin lideri Ayaz İshaki'nin son günleridir. Bazı mektuplarda yeni lideri seçme sürecini görmek mümkündür. Bu mektuplarda anlatılan şekliyle Oktay'ın 1958 yılında uluslararası Anti-Sovyet toplantılarına Türkistanlıların temsilcisi olarak katılmak üzere Münih'e geçtiği görülmektedir. Eşine yazdığı mektuplarda, İdil-Ural Türkleri, Azeriler gibi muhacir örgütleriyle birlikte Türk Cephesi sıfatıyla Amerikalılarla temasta bulunduğu anlatılmaktadır. Bunların dışında, Oktay'ın eski arkadaşlarının mektupları genel olarak Finlandiya'da yaşayan Türklerin durumları ile ilgilidir. Oktay'ın mektuplarında muhacirlerin Türk Dünyası ile ilişkilerinin yanında topluluklar aralarındaki kavgalar da görülebilmektedir.

¹Bu makale, Japonya'da bulunan, The Konosuke Matsushita Memorial Foundation'un 2010-2012 yılları arasında tarafıma sağladığı burs ile yaptığım araştırmalar sayesinde yazıya döküldü. Ayrıca, bana her türlü desteği veren Sayın Doç. Dr. A. Merthan Dündar (Ankara Üniversitesi DTCF Japon Dili ve Edebiyatı A.B.D. Öğretim Üyesi), Dr. Ahat Salihov (TÜRKSOY Rusya Federasyonu Başkurdistan Kültür Bakanlığı temsilcisi), Ömer Özcan (*Türk Yurdu* Dergisi Yayın Kurulu Üyesi) ve Merhum Mustafa Ağlaç Beyler ve arkadaşım Nurullah Sat (Ankara Üniversitesi DTCF Japon Dili ve Edebiyatı A.B.D. Arş. Gör.) Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

*Doktora öğrencisi, Graduate School of Letters Keio University, Japonya, ryosuke_ono@z5.keio.jp

Anahtar Kelimeler: *Türkistanlı muhacirler, Abdülvahap Oktay, mektuplaşma, yayın faaliyeti, Türkistan Dergisi, Ayaz İshaki, Türk Cephesi, Amerikan Komitesi, Finlandiya Türkleri*

Abstract

Turkic World as to the Letters of an Emigrant Uzbek Turk - Abdülvahap Oktay and His Letters

*Since the late 19th century, especially after both the world wars and Russian Revolution, Turkestanis and other Turks in Russia emigrated to Turkey, the Middle East, Europe, and the Far East for various reasons. They organized their own communities and kept in touch with each other. This paper focuses on the activities of Abdülvahap Oktay, a Turkestani (or Uzbek) émigré during the 1940s and 1950s. Oktay was educated in Germany and his importance among Turkestani émigrés was maintained even after his emigration to Turkey. The correspondence between Oktay and his friends/colleagues, which was incidentally found by this author, illustrates his contacts within and outside the community. Oktay's publication is one of the subjects. For example, a Turkestani emigrant to Adana mentioned in his letter the journal *Türkistan* (1953), with which Oktay engaged. Another important subject is the last days of Ayaz İshaki, who was leader of the Volga-Ural Turks and passed away in July, 1954. One letter explains the process of electing a new leader. This letter also describes the international anti-Soviet meetings in Munich, in which Oktay participated as a Turkestani delegate in 1958. According to a letter to his wife and colleague, Oktay kept in touch with Americans in the Turkish Front in accordance with émigré organizations in Idil-Ural, Azerbaijan, among others. In addition, we read about situations of Turks in Finland in letters from his old friends. Although Oktay's correspondence tells us about the "Turkic World" of émigrés, some struggles existed within their communities.*

Keywords: *Turkestani émigrés, Abdülvahap Oktay, correspondence, publication, journal *Türkistan*, Ayaz İshaki, Turkish Front, American Committee, Turks in Finland*

Çarlık ve ardından Sovyetlerin hâkim oldukları topraklarda yaşayan Müslümanlar, çoğunlukla Türkler, çeşitli zamanlarda gönüllü ya da gönülsüz olarak göç ettiler. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1908 ve 1917 yılından sonra, II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında, Türkistan, İdil (Volga)-Ural, Azerbaycan, Kırım veya Kuzey Kafkasya'dan Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Afganistan, Britanya Hindistanı, Fransa, Almanya, Polonya, Finlandiya, ABD, Mançurya, Kore'ye, hatta Japonya'ya gittiler. Bazıları siyasi mülteci sıfatıyla bu ülkelere sığındılar, bazıları ise tüccar, çiftçi, işçi ya da öğrenci olarak yeni alan arayışlarına girerken kimileri de savaş tutsağı olarak beklenmeyen bir şekilde yurtlarından ayrıldılar. Bu topluluklar yerleştikleri yerlerde örgütlenecek kendi yayın organlarını oluşturmuş,

konferans, kültür geceleri gibi etkinlikler düzenlemişlerdir. Bir başka ifadeyle, kendi vatanlarının kurtuluşu uğruna millî kültürü ve varlığı savunmaya çalıştılar. Bu yazının konusu olan Abdülvahap Oktay da bu Dış Türklere biridir.

Abdülvahap Oktay (İshakoğlu), 1904 yılında Taşkent'teki tüccar bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi (T. Çağatay, 26-30, S. Çağatay 74-76, Oktay, 47). Ceditçilik hareketi liderlerinden meşhur pedagog Münevver Kari'nin yönettiği modern okulda (usul-i cedit mektebi) altı yıllık ilk eğitimini aldıktan sonra, orta öğretim için 1917 yılında Tahir Çağataylarla² birlikte Azerbaycan'a geçmiştir. 1922 yılında Taşkent'e dönmüş, aynı yıl içinde yüksek eğitim için Almanya'ya gitmiştir. Bir müddet Berlin'de Almanyayı öğrendikten sonra Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolmuş, 1929 yılında tıp doktoru unvanını alarak kadın-doğum uzmanı olarak çalışmaya başlamıştır. İlk olarak Darmstadt'ta, daha sonra *Yaş Türkistan* Dergisi yönetimi için taşındığı Berlin'deki hastanelerde çalışmış, 1933 yılında kendisi gibi Berlin'de, biyoloji alanında doktorasını tamamlamış olan Taşkentli Saide Hanım (Şerahmetkızı: 1905-1992, Türkiye'ye geldikten sonra Üsküdar'daki Çamlıca Kız Lisesi gibi çeşitli okullarda Almanca öğretmenliğini yapmıştı) ile evlenir. 1939 yılında İstanbul'a gelerek Haseki Hastanesi'nde mesleğine devam eder ve 1941 yılında Aksaray'da kendi muayenehanesini açarak özel doktorluğa başlar. 1954 yılında Kadıköy'e taşınmış ve vefat ettiği 1968 yılına kadar mesleğine devam etmiştir. Aynı zamanda, kendi imzasıyla ya da Toktamışoğlu takma adıyla³, aşağıda bahsi geçen *Yeni Türkistan*, *Yaş Türkistan* ve *Azerbaycan, Dergi* (Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün⁴ yayın organı), *Birleşik*

² Tahir Çağatay (Şakirzade) (1902-1984): Sosyolog ve Oktay'ın en yakın arkadaşı. Taşkent'te doğdu. Münevver Kari'nin cedit okulunda ve yerliler için açılmış Rusça-Türkçe okulunda okumuş, 1917'de Oktaylarla birlikte Azerbaycan'a giderek ortaokul öğretmenlik eğitimlerini görmüştü. Yazın Taşkent'e dönüp TMB üyeliğine katıldı. 1921'de Taşkent'e döndükten sonra 1922'de yüksek eğitim için kendi parasıyla Almanya'ya gitmiştir. 1924'te Heidelberg Üniversitesi'ne kaydolmuş ve Türkistan'daki göçebe ekonomisinin esasları konusunda doktora tezini tamamlamıştı. 1931'de Berlin'e geçerek Oktay'la birlikte *Yaş Türkistan* Dergisi'nin yönetim işleriyle uğraşmıştı. II. Dünya Savaşı sebebiyle 1939'da Ankara'ya göç etti. Ankara Üniversitesi DTCF sosyoloji öğretmenliği (1949), doçentlikten (1954) sonra, 1963'te profesör oldu ve 1972'de emekliye ayrıldı. 1941'de Çokay vefat edince ölümüne kadar TMB başkanlığını sürdürmüştü. (İshakî, 55-58), (Ayas, 22-27).

³ Oktay'ın müstear ismi için bkz. (Andican, 333). Andican, "Canay" isminin Oktay'ın takma adı olduğunu yazmaktadır. Ancak doğrusu bunun Oktay'ın değil Çokay'ın takma adı olduğudur.

⁴ Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü (Institut zur Erforschung der UdSSR): "American Committee for Liberation from Bolshevism (kısaca Amerikan Komitesi)" tarafından 1950'de Münih'te kuruldu. 1955'te Türkçe olarak yayına giren *Dergi* Dergisi'nin dışında, İngilizce, Rusça, Almanca gibi çeşitli dillerde süreli yayınlar ve SSCB'nin ileri gelenlerinin

Kafkasya gibi çeşitli dergilerde yazılar yazmıştır. Abdülvahap Oktay, Türkistan'ın millî bağımsızlığı amacına hizmet etmiş aktif bir insan olup, uzun süre Türkistan Millî Birliği (TMB) üyesi sıfatıyla faaliyet göstermiştir.

Oktay'ın hocası Münevver Kari'nin de kurucuları arasında bulunduğu ve Sovyet karşıtı faaliyetlerde bulunmak üzere 1921 yılında Buhara'da kurulmuş olan Türkistan Millî Birliği, Zeki Velidi Togan'ın başkanlığında gizli faaliyetlerde bulunmuş, ancak Basmacı hareketi başarısız olunca faaliyetlerini Türkistan dışına yani, Türkiye, Avrupa, İran ve Afganistan'a taşımıştır. Zeki Velidi, Mustafa Çokay gibi Rusya'da millî otonomi-bağımsızlık hareketlerine katılıp önderlik yapanların dışında, Abdülvahap Oktay, Tahir Çağatay gibi yüksek eğitim için Almanya'ya gelmiş olan genç öğrenciler de bu gizli teşkilatının üyesi olmuşlardır.⁵ Polonya'nın lideri Mareşal Pilsudski'nin himayesi altında Varşova'da Anti-Sovyet nitelikli "Promete" hareketi tertip edildiğinde, millî bağımsızlık faaliyetleriyle uğraşan başka muhacir teşkilatları (Azerbaycan, İdil-Ural, Kırım, Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Gürcistan vs.) gibi TMB de bu birliğe katılmıştı. Buradan elde edilen maddi destek ile yayın organları sıfatıyla 1927 yılında İstanbul'da *Yeni Türkistan*, 1929 yılında Paris-Berlin'de *Yaş Türkistan* Dergileri yayımlanmıştır (Andican, 235-255, 302-307, 329-334). Abdülvahap Oktay, Tahir Çağatay ile birlikte Berlin'de *Yaş Türkistan* Dergisi yönetiminde görev alarak, başmuharrir Çokay'ın yardımcısı olmuş ve çok sayıda makale yazmıştır. Fakat 1931'de *Yeni Türkistan*, 1939'da *Yaş Türkistan*'ın kapatılmalarının ardından 1941'de Çokay'ın ani vefatı sonrasında TMB, artık kendi dergisini yayımla(ya)mamış, ancak "Yaş Türkistan Neşriyatı" adıyla monografilerini neşretmeye devam etmiştir.

Makalede kullanılan malzeme, Şubat 2011'de bu satırların yazarı tarafından İstanbul'daki bir sahafta, tesadüfen bulunmuştur. Abdülvahap Oktay'ın eşine yazdığı 35 mektubu da içeren (dolayısıyla Saide'nin vefatından sonra satılmış olabilir) ve bir poşet içinde bulduğumuz malzememiz yaklaşık 130 adet belgeden (mektup ve mektup taslakları, kartvizit, zarf, not kâğıdı vs.) oluşmaktadır. Bazı belgeler tarihsiz ve sahibi belli olmasa da, hemen tüm mektuplar 1940-50'li yıllarda Abdülvahap'a yazılmış olup, Saadet Çağatay,⁶ Yakup Elbek⁷ gibi muhacirlerle, Alman

bibliyografilerini yayımlamış, konferans ve sempozyumlar düzenlemiştir. Enstitüsü 1951'den itibaren CIA'den gizlice maddi destek almaktaydı. Bu durumun 1971'de ortaya çıkmasıyla ertesi yıl ortasında CIA yardımıdan çekindiği için kapatılmıştır. (*Dergi*, 86-87) (Andican, 645), (O'Connell, 30-31).

<http://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/47/45> (erişim tarihi: 6.1.2014)

⁵ Zeki Velidi Togan, konuyla ilgili detaylı bilgi vermiştir. (Togan, 312-313, 318-322, 381-382, 480-481), Ayrıca (Andican, 142-149, 191-196, 227-223, 286-288).

⁶ Saadet Çağatay (1907-1989): Türkolog ve Oktay'ın yakın arkadaşlarından birisidir. Kazan'a

Türkologlardan Gotthard Jäschke ve Annemarie von Gabain, ayrıca Türkiyeli şair Ali Ulvi Kurucu⁸ gibi isimler tarafından gönderilmiştir. Bunların dışında Oktay'la ilgisi olup olmadığı kesin olmamakla beraber, meşhur Sibiryalı seyyah Abdürreşit İbrahim'in oğluyla birlikte eğitim amacıyla 1910'lu yıllarda Japonya'da kalan Hasan Fehmi adlı genç bir Tatar'ın Tokyo'dan yazdığı mektup da dikkatimizi çekmiştir. Oktay'a yazılmış mektuplarda, günlük hayatlar ve selamlar dışında yazarların sosyal durumları, kişi adları ve millî duygular kaleme alınmıştır.

Mektuplarda öne çıkan bir konu da, Tahir ve Saadet'in de yazılarında bahsettikleri gibi Oktay'ın sempatik ve yardımsever tabiatıdır (T. Çağatay, 28-29), (S. Çağatay, 76). Örneğin Ankara Şeker Fabrikası'nda çalışan bir Türkistanlı muhacir, 29 Nisan 1953 tarihinde yazdığı mektupta, maddi sıkıntı içinde bulunduğu bildirilerek Oktay'dan yakın arkadaşı olan Sabir adlı Türkistanlı bir hemşerisinden yardım sağlamak için aracı olmasını talep etmişti.

Pamuk ihracatıyla yoğun ticari faaliyetler gösteren bir Türk'ün mektuplarında Türkiye ile Avrupa arasındaki Dış Türklerin iletişim örneklerini görüyoruz. Stockholm'dan mektup göndermiş olan Hakkı Abdullah Meçik'in,⁹ Oktay'dan sık sık Finlandiya Türklerine yardımcı

bağlı bir köyde Ayaz İshaki'nin kızı olarak dünyaya geldi. 1922'de Finlandiya'ya, oradan Almanya'ya göç etti. 1927'de Berlin Üniversitesi'ne başlayıp 1932'de Türk dili alanında doktor unvanını kazandı ve Tahir Çağatay ile evlendi. Bu dönemde babasının idare ettiği *Millî Yol* ve *Yana Millî Yol* Dergileri yönetiminde bulunmuştur. Eşiyle Ankara'ya gelince DTCF'de kütüphane memurluğu ve daha sonra doçentlik yaptıktan sonra 1953-1977 yıllarında profesör olarak çalışmıştır. Ölümünden önce Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı'nı kurmuştur. (Canpolat, 1-8).

⁷ Yakup Feyzi Elbek (1899-1974): Öğretmen. Taşkent'te doğdu. Münevver Kari'nin cedit okulunda ilk eğitimini aldı. 1914-1920 yıllarında İstanbul'da okuduktan sonra memleketine döndüğünde TMB'ye katıldı. 1923'te tekrar İstanbul'a gelerek Kandilli Rasathanesi (1927-1964) ve Kandilli Kız Lisesi'nde (1931-1968) çalıştı. *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* Dergilerine katılmasıyla beraber TMB'ye bağlı olarak 1927'de kurulmuş Türkistan Gençler Birliği'nin kurucu ve yöneticileri arasında yer almıştır. (Çağatay, 25-28).

⁸ Ali Ulvi Kurucu (1920-2002): Konya doğumlu şair. 1938'de ailesiyle Medine'ye göç etti, Ezher'de okuduktan sonra 1946'da Medine'ye dönerek ölümüne kadar yarım yüzyıldan fazla bir süre hayatını burada sürdürmüştür. Bir süre Arif Hikmet Kütüphanesi müdürlüğü görevinde bulundu. Medine'de tanıştığı Kuzey Kafkasya millî hareketinin lideri Said Şamil'den duyduğu Promete Hareketi'yle ilgili olayları kendi hatıralarında anlattı. Bu eserde, malzememizde bulunan Ali Ulvi'nin 7 Ocak 1953 tarihli mektubuna rapor metni ve uzun şiiri eklenen Seyid Kasım Endicani adlı bir yaşlı mülteci den de bahsedilmektedir (Işık, 632), (*Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 6,130-131), (Düzdağ, 239-240, 249-251, 254-256).

⁹ Hakkı Abdullah Meçik (?-?): İş adamı. Bulgaristan Şumnu'da doğdu. Türk ve Bulgar okullarında okuduktan sonra yüksek iktisat eğitimi için 1921'de Almanya'ya geldi. Eğitimden sonra Almanya (1924-1940, 1952-1962) ve İsveç'te (1946-1951) ticari faaliyetlerde bulundu. Uzun yıllar soydaşlarının durumlarıyla ilgilenen Meçik, 1951'de Bulgaristan'dan gelen

olmasını talep ettiğini görmek mümkündür. Örneğin, 21 Nisan 1951 tarihli mektubunda, Finlandiya’da yaşayan Halide adlı bir hanımın, İtalya ve Mısır yoluyla İstanbul’a geleceğini bildiren Meçik, bu hanımın Türkiye vatandaşı olması hususunda Oktay’dan rehberlik etmesini istemektedir.

Bu hanımın, Mısır’da iki hafta Alimcan İdrisi’nin¹⁰ misafiri olarak kalacağına belirtilmesi dikkate değerdir. Uzun yıllar Almanya’nın Savaş, Dış İşleri ve Propaganda Bakanlıklarıyla işbirliği içinde olan İdrisi, savaşta Almanlara esir düşenlerle, Oktay gibi Almanya’ya eğitim için gelen öğrenciler için çaba göstermiştir. İdrisi, SSCB’nin yıkılmasından sonra tek bir Türk devleti kurulacağına inandığı için Mehmet Emin Resulzadeyle Zeki Velidi’yi, ayrıca Ayaz İshaki ve Mustafa Çokay’ı ayrı ayrı millî hareketleri takip ettikleri için “bölücü” diye suçlayarak eleştirmişti (Gilyazov, 85-86). Oktay’ın bir mektubunda, daha sonra da onlarla İdrisi arasındaki anlaşmazlığın devam ettiğinin imaları göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü’nün 10. İlmî Konferansı ve Yıllık Kongresi’ne katılmak için gittiği Münih’ten Saide Hanım ve Tahir’e gönderdiği 27 Temmuz 1958 tarihli mektubunda Oktay, “Konferans salonunda Zeki Velidi’nin yanında Alimcan İdrisi’yi de görmek birçoklarımızın hayretini mucip olmuştur [birçoklarımız için oldukça şaşırtıcı olmuştur]” diyordu.¹¹ Bunlara rağmen Meçik’in mektubunda bahsi kısa olsa da Finlandiya Türklerinin, Avrupa’dan ayrıldıktan sonra dahi İdrisi ile yoğun ilişkiler içinde olduklarını ve İdrisi’nin de 1920’li yılların ikinci yarısında birkaç defa gidip konferans verdiği Finlandiya’daki Türklere yardım ettiği anlaşılabilir (Gilyazov’a göre İdrisi, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde bulunan Tatar esirler için Mısır’da yerleşim merkezleri kurmayı düşünmüştür (Gilyazov, 87).

göçmenlerinin yerleşmelerine katkıda bulundu (Meçik, 3-4).

¹⁰ Alimcan İdrisi (1887-1959) Yazar, imam, tercüman. Kızılyar (Petropavlovsk) Vilayeti’ne bağlı Akmola şehrinde doğdu. Kızılyar, Buhara, İstanbul, Lozan ve Liege’de okumuştur. Bir süre *Türk Yurdu* editörlüğünde çalıştıktan sonra 1914’te Almanya’ya geçerek Berlin yakınlarında Wünsdorf’te esir Tatarların kampında dinî müşavirliğe, ardından cami imamlığına (1916) atanmış, aynı zamanda kampta *El-Cihat*, *Yana Turumuş* ve *Tatar İli* Gazetelerini çıkarmıştır. 1922’de Buhara Cumhuriyeti’nin (daha sonra Özbekistan C.) Berlin’deki Kültür İşleri Heyeti başkanlığına atanarak Almanya’ya üniversite öğrencilerini çağırmaya çalışmıştı. Almanya Dış İşleri Bakanlığı’nda 1933’ten beri sürdürdüğü tercümanlıkla birlikte 1939’dan itibaren Propaganda Bakanlığı’nda Türkçe radyo propagandaları görevinde de bulunmuştur. 1946’da Mısır’a geçip I. Faruk sarayında tercüman olarak çalıştı, monarşi yıkıldıktan birkaç yıl sonra Suudi Arabistan’a gidip orada vefat etti. Alimcan İdrisi’nin Sovyet Rusya’nın casusu olup olmaması konusunda uzun zamandır tartışmalar devam etmektedir. (Gilyazov, 82-90).

¹¹ “Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün Hayat ve Faaliyetinden,” *Dergi*, S. 14 (1958), s. 103-104. Bu dönemde, İlmî Konferanstan bir kaç gün sonra, Genel Kongre düzenlenmiştir.

Meçik'in aynı mektubu ve 3 Haziran 1948 tarihli diğer mektubunda para havalesi yapmaları rica edilmişti. Özellikle ikinci mektubundaki havale işlemi, Finlandiya'da yaşayan Türklerin liderlerinden Helsinki'deki Finlandiya Cemaat-ı İslâmiyesi'nin reisi olan Zuhur Tahir tarafından Bandırma'daki akrabasına yapılacaktı. 1. mektubunda "kendisi [Halide Hanım] ve Finlandiya Türkleri ile daha esaslı bağlantılar tesis etmek hususunda çok müspet [olumlu] bir iş yapmış olursunuz" sözleriyle Meçik'in değerlendirdiği gibi Oktay'ın ekonomik faaliyetlerle de kısmen uğraşarak Türkiye'de ve Türkiye dışında yaşayan muhacir Türklerle ilişki kurarak onlar arasında yardımcı ve aracı rollerini oynadığı bellidir. Bazı muhacirlerin sık sık Oktay'dan destek istemeleri, onun zengin olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Gerçekten Tahir'e göre Oktay, mesleğinde kazandıklarıyla yayın faaliyetlerine büyük maddi destek sağlayarak fedakârlık yapmıştır (Tahir Çağatay, 29).

Türkistan millî bağımsızlığını sağlamak gayesiyle yapılan yayın faaliyetlerinde onun katkısı büyüktür. Abdülvahap Oktay, *Yaş Türkistan Dergisi*'nin kapatılmasından sonra da bu faaliyetlere devam etti. Örneğin, 1953 yılında Doğu Türkistan muhacirlerinden Mehmet Emin Buğra'nın başmuharrirliği ile İstanbul'da çıkarılmış olan *Türkistan Dergisi*'nin yönetim işlerini yapan, hatta bugün Paris'teki BULAC'ta (INALCO'ya bağlı olarak 2011 yılında açılan kütüphanedir) bulunan Mustafa Çokay Arşivi ile ilgili önem arz eden ilk yazıyı yazan da odur (Oktay, 22-24). Dergi yazarları ve yönetimine mektup ve bağış gönderenler arasında elimizdeki belgelerde adı geçen bazı muhacirlerin isimlerini görmek mümkündür.

Andican'a göre bu dergi, TMB üyelerinin 1952 yılında Ankara'da yeniden kurduğu Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nin yayın organı sıfatıyla yayımlanmıştır. Sadece Türkiye'deki aydınları değil, Türkiye dışındaki geniş okuyucu kitlesini de elde etmek ve onların yardımlarının sağlanması hedeflenmişti (Andican, 665-668). Adana'ya göç eden Türkistanlı muhacirler tarafından aynı yıl kurulan Adana Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği'nden¹² de yönetime mektup gelmiştir.¹³ Derneğin başkanı dış hekimi Rasih Özgen'in 4 Nisan 1953 tarihinde yazdığı mektubuna göre Oktay, *Türkistan Dergisi*'nin ilk sayısı çıkmadan önce Özgenlerle temasta bulunuyordu. Özgen ise, "Bu mecmuada [*Türkistan Dergisi*] belirtildiği gibi Türkistan davasının görüşülüp bir an evvel faaliyete geçilmesi" gerektiği şeklindeki sözleriyle bu derginin yayımlanmasıyla çeşitli ülkelere dağılmış olan Türk muhacirleri birleştirmeyi hedeflediğini ortaya koymuştur. Ona göre, Azerbaycanlı, Kırmımlı ve İdil-Urallılarla

¹² Bu dernek hakkında bkz. (Andican, 671-672), (Koçar, 165-171).

¹³ "İdaremize Gelen Mektuplar," *Türkistan*, S. 3-4 (1953), s. 50.

haberleşerek uluslararası kurumlardan yardım alabilme yollarını araştırıp, onlardan yararlanılması ve Hindistan, Pakistan, Afganistan, Suudi Arabistan ve Türkiye'ye göç eden muhacirlerle görüşerek bunları propaganda ve neşriyat vasıtasıyla birleştirip teşkilatlandırmak en mühim vazifelerdi. TMB üyelerinden olup da daha sonra, İstanbul ve Ankara dışında yerleşen göçmenlerin bakış açısına göre, Mustafa Çokay'ın vefatından sonra TMB'nin muhacirlere önderlik yapacak yeteneğe sahip olmadığını göstermektedir. "İstanbul'da ve Ankara'da münevver Türkistanlıların bir toplantısında alacakları kararlarla TMB davasının ele alınması ve seçilecek bir komitenin bu işle meşgul olarak hariçte ve dâhilde bulunan Türkistanlıları bir çatı altında toplayarak faaliyete geçirmesi muvafık olur" sözlerinden onların da TMB yerine yeni ve daha geniş bir platform kurulmasını istedikleri bellidir. *Türkistan* Dergisi, Pakistan ve Mısır gibi Türkiye dışındaki Doğu ve Batı Türkistanlı muhacirlerden aldığı dikkat çekici haberleri aktarmış ve 1953 yılı yani *Türkistan* Dergisi'nin yayınlandığı yılın başında Türkiye'ye gelen Kazak göçmenlerin¹⁴ liderlerinden Kaynaş Muhammedcanoğlu (Gayretullah) da yazı yazmıştı.¹⁵ Bu açıdan düşünüldüğünde dergi yayımlama girişiminde Özgen'in umduklarının kısmen gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. Fakat *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* dönemlerindeki Promete'ye maddi destek ve Rusça yayınları sağlayan uluslararası örgüt artık yoktu. Bu sebeple dergi, maddi zorluklar sebebiyle ancak 6 sayı çıkarılabildiği görülmüştür. Ardından Ankara merkezli Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği de kısa bir süre içinde kapanmıştı.

Yayın faaliyetlerinin etkisi, tabii ki sadece Türkistanlı muhacirler arasında yankı bulmamıştır. Azerbaycan muhacirlerinin kadrolarından Mustafa Vekilli,¹⁶ "Yaş Türkistan Neşriyatı" Serisi'nden çıkan *Mustafa Çokay Albümü* (1942) adlı eseri Oktay'dan hediye olarak alınca, 5 Mayıs 1943 tarihli kısa teşekkür mektubunda şöyle demektedir:

¹⁴ Bu göçmenler için (Lias, 1973); (Oraltay, 1976); (Gayretullah, 1977); (Gayretullah, 2009).

¹⁵ (Kaynaş, 35-36).

¹⁶ Mustafa Vekilli (Vekiloğlu) (1896-1965): Siyasetçi. Azerbaycan'ın Kazah şehrinde doğdu. Moskova Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra 1917'de Bakü'de siyasi faaliyetlerde bulunarak Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslüman Kongresi'ne (Mayıs 1917) de katılmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İçişleri Bakanı görevinde bulunmuştu (1918-1920). 1920'de Türkiye'ye iltica ettikten sonra Azerbaycan'ın kurtuluş mücadelesine katılarak Varşova'da Promete Kulübü'nün başkan yardımcılığını yaptı. Müsavat Partisi Merkez Komitesi'nin üyesi olarak Resulzade'yi uzun yıllar desteklemiştir. Daha sonra Vekilli ile Resulzade arasında bir anlaşmazlık meydana gelerek muhalif gurubun yayımladığı *Mücahit* Dergisi'ne katıldı. Bkz. "Kayıplarımız," *Azerbaycan*, S. 32 (1966), s. 36; (Vekiloğlu, 76-78).

“Türkistan millî davası uğrunda şehit olan aziz dostum ve arkadaşım Mustafa Çokay'ın hatırasını canlandırmak maksadile tertip ettiğiniz ve bir tanesini de bana göndermek lütfünde bulunduğunuz “Çokay albumunu” aldım. Çok teşekkür ederim. Biz Türkler millî dava yolunda büyük fedakârlıklar yapanlarımızın ne hayatta oldukları zaman, ne de öldükten sonra kadirlerini maalesef pek te bilmeyiz... Sizler, – Çokay'ın arkadaşları, – bu hususta vefakârsiniz, sağ olunuz. Kahramanlar takdir edilmezlerse, onların aziz hatıraları gönül ve fikirlerde yaşatılmazsa, millî davalar miskinlerin elinde ölür. Eminim ki Çokay'ın arkadaşları sizler, onun sebat ve fedakârlığıle, hedefe doğru ilerilemede devam edeceksiniz...”

Promete Kulübü'nde önemli bir rol oynayan ve Çokay'la da sık sık mektuplaşan¹⁷ Vekilli'nin bu sözlerinden, Çokay'ın çağdaş Türkler tarafından pek tanınmamış olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla yayın faaliyetleri vasıtasıyla Oktay tarafından yapılan Çokay'ı tanıtmaya çalışmaları çok önemlidir diyebiliriz.

Eldeki malzememiz içinde, 22 Temmuz 1954 tarihinde Ankara'da vefat eden İdil-Urallıların lideri Ayaz İshaki'nin ölümü ile ilgili mektuplar da mevcuttur. Bunlar, örneğin, uzun zaman İshaki'nin yanında çalışan Ali Akış'ın¹⁸ hatıralarında verilen ayrıntılı bilgileri teyit ediyor (Akış, 57-66). İshaki'nin kızı Saadet Çağatay, yakın arkadaşı olan Abdülvahap Oktay'a Nisan-Mayıs aylarında yazdığı mektuplarında “eti”nin¹⁹ sağlık durumunu aktarıp, ailesinin ona nasıl bakacağını anlatıyor ve kullanılacak ilaçları ona danışıyordu ki, bu durum Oktay'ın muhacirler arasında tıp hekimi rolü de oynadığını göstermesi bakımından önemlidir. İshaki'nin ölümünden sonra 19 Eylül tarihli mektubunda Saadet, babasının eserlerinden 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyılın başına kadar Kazan, Orenburg ve belki de Moskova'da basılmış ve İshaki koleksiyonundan (Saadet'in ifadesine göre) “çalınmış” 9 tanesini arayıp satın almasını rica etmişti. Mektubuna listeyi ekleyerek Oktay'a ve İdil-Urallıların önderlerinden Sadri Maksudi Arsal, eşi Kamile Hanım ve Meryem Bayçınlara²⁰ eserleri sormuştu.

¹⁷ Bunların birkaçı BULAC'taki Mustafa Çokay Arşivi'nde bulunmaktadır.

¹⁸ Ali Akış (1918-2011): Yazar. Mançurya'daki Hailar şehrinde doğdu. 1938'de Varşova'ya geçerek İshaki'nin yanında hem Promete Kulübü, hem de *Yana Millî Yol* Dergisi'nde çalıştı. 1940'ta Türkiye'ye gelerek 1954'te Ankara'da NATO'da tercüman olmuştur. 1966-1983 yılları arasında Münih'teki Azatlık Radyosu Tatar bölümünde çalışmasıyla birlikte Paris Bloku (1969-1986) ve İdil-Ural Millî Merkezi'nde (1954-1991) genel sekreterlik görevinde bulunmuştur (Zeyrek, 52).

<http://www.ahiska.org.tr/?p=1241> (erişim tarihi: 6.1.2014); Ali Akış, *Aklımda Kalanlar*, Ankara, 2002, çok yerde.

¹⁹ Tatarca: baba

²⁰ Meryem Bayçın (1895-1978): Kazan'da doğdu. İlk eşiyle Medine'ye gitti, oradan da eğitim

Ayrıca İshaki'nin yardımcılarından biri olan Mirhoca Erelî'nin²¹ 7 Temmuz, yani İshaki'nin hayatını kaybedişinden ancak 15 gün önce ona yazdığı mektup dikkatimizi çekmiştir. Yazımızın sonunda eklenen bu mektupta, İshaki'nin hayatının sonuna kadar millî davalarla uğraştığı, ayrıca onun "muavininin," yani ölümünden sonraki yeni liderin seçiliş süreci anlatılmıştır. Buna göre ilk aday, meşhur yüksek petrol mühendisi olan Kemal Lokman²² idi. İshaki de Kemal Lokman'ın İdil-Ural İstiklal Komitesi'nin başkanlığına, Ali Akış'ın ise genel sekreterliğine geçmelerini ısrarla istemişti (Akış, 61-62). Ama Lokman'nın kamu personeli olması ayrıca ikinci aday Nurullah Ata'nın²³ çekinmesinden dolayı son olarak Emekli Albay Mecit Sakmar'dan²⁴ uygun cevabı aldılar.

Mektubun son kısımlarında İshakilerin doğuda Tokyo, batıda ise Münih ile temasta kaldıklarını görmek mümkündür. İshaki, Uzak Doğu'da yaşayan

almak için I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a gelmiştir. Kız Muallim Mektebi'nde okurken Perm doğumlu öğretmen Kasım Bayçın ile evlenmiştir. Meryem ve Kasım Bayçın'ın evi, İstanbul'da, Türkiye'de yaşayan yurttaşlar için aile yuvası olmuştu, Türkiye'ye yeni gelen İdil-Ural göçmenlerle ilgilenip onlara yardım ederek çocuklarıyla birlikte toplum hayatının sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. (Çağatay, 47-48).

²¹ Mirhoca Hasan Erelî (1896-1958): General. Ufa'daki medrese ve gimnazyada okumuştur. 1915'ten Birinci Dünya Savaşı cephelerine katılmıştır. 1932'de tümgeneral rütbesini kazanmış, Kızıl Ordu'nun 60. ve 275. Piyade Tümenlerini idare etmiştir. 1941'de Almanlara esir düştü, 1949'da Türkiye'ye gelip İshaki'nin yanında çalışmıştır. Bkz. "Obituaries," *Problems of the Peoples of the USSR*, No. 1 (1958), p. 62; İsmail Otar, Ömer Özcan (haz.), *Cafer Seydahmet Kırmir'in Günlüğü 1954-1960*, Ankara, 2003, s. 74, not 136.

²² Kemal Lokman (1899-1976): Yüksek petrol mühendisi. Kazakistan'daki Kazalı şehrinde doğdu. İlk eğitimi memleketinde gördükten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na geçerek orta eğitim ve liseyi bitirdi. Askerlikten sonra Fransa'ya gidip öncelikle Institut Polytechnique de Grenoble'de, daha sonra Ecole Nationale Supérieure du Petrole Strasbourg'da okumuş ve bu petrol mühendisliği okulunu 1927'de bitirmiştir. 1929'da Türkiye'ye gelip Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü başta olmak üzere çeşitli petrol kurumlarında devlet memuru olarak çalışmıştır ve Türkiye'deki petrol endüstrisinin gelişmesine öncülük yetmiştir. 1957'de T.C. Petrol Dairesi Başkanı oldu (Binark, 51-56); (S. Çağatay, 22-25).

²³ Nurullah Ata (1303[1887/88]-1974): Öğretmen. İdil Nehri boyundaki Samara'da doğdu. 1909 yıllarında İstanbul'a gelerek ilköğretim öğretmenliği eğitimini tamamlamış ve 1913'te öğretmenliğe başlamıştır. Askerlik ve Kafkasya, özellikle Azerbaycan'daki öğretmenlikten sonra 1923'te tekrar İstanbul'da öğretmenlik görevine dönmüştür. Bir süre bu meslekten ayrılmış olsa da 1952'de emekli olmasına kadar çeşitli okul ve eğitim kurumlarında görevlerde bulunmuştur. Bkz. "Nurullah Ata," *Emel*, S. (1974), s. 47.

²⁴ Mecit Sakmar (1888-1978): Albay. Kazan'a bağlı Sakmar köyünde doğdu. 1905'te İstanbul'a göç ederek askeri orta ve lise eğitimini, daha sonra subay okulunu ve Harp Akademisi'ni bitirdi. Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşlarına katılmıştır. Türk Ordusunda ilk hava teşkilatını kuranlardan birisi olup Hava Kuvvetleri müsteşarlığı yapmıştır. Genelkurmayda albay iken ordudan ayrılmıştır, İshaki'nin halefi sıfatıyla 1954'ten ölümüne kadar İdil-Ural Millî Merkezi başkanlığını sürdürmüştür. Bkz. "İdil-Ural Millî Merkezi Başkanı Mecit Sakmar Vefat Etti," *Emel*, S. 107 (1978), s. 16.

hemşerilerini teşkilatlandırmak amacıyla 1933-1935 yılları arasında o bölgeyi gezmişti. İlk önce 1933-1934 yıllarında Japonya'da kalarak Tokyo'da İdil-Ural Türk-Tatar Kültür Derneği'ni ve başka şehirlerde de bu derneğin şubelerini kurmuştu.²⁵ Mektupta adı geçen Şahimerdan Veli²⁶ ve Osman Bayhoca,²⁷ büyük ihtimalle o dönemde İshaki ile tanışmış olan taraftarları olabilirler. Münih'te ise Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, Paris Bloku,²⁸ Özgür Avrupa Radyosu ve Azatlık Radyosu (bu ikisi daha sonra birleştirilip RFE/RL kısaltmasıyla halen Prag'da faaliyetleri göstermektedir) gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalıların destek çatısı altında arka arkaya kurulan kurumlar bulunuyordu. İshaki de 1953 yılında Paris Bloku kongresine katılmak için gittiği Münih'te dört ay kalmıştır (Akış, 57-58). Kısacası onun hayatı boyunca gösterdiği küresel siyasi mücadelenin izlerini elimizdeki malzeme içinde bulabiliriz.

²⁵ İshaki'nin Japonya, ardından Mançurya'daki faaliyetleri ve Tokyo'da yaşayan İdil-Uralıların diğer bir lideri Abdülhay Kurbanali ile kavgaları için bkz. Matsunaga Akira, "Ayaz İshaki and Turco-Tatas in the Far East," Selçuk Esenbel; Inaba Chiharu (eds.), *The Rising Sun and the Turkish Crescent*, İstanbul, 2003, pp. 202-211; Merthan Dünder, "Japon Resmî Belgelerine göre Ayaz İshaki ve Japonya'daki Faaliyetleri," *Türk Yurdu*, S. 287 (2011), s. 100-105; Ömer Özcan, "Uzakdoğu'da İdil-Uralıların Varlık Mücadelesi," *Toplumsal Tarih*, S. 48 (1997), s. 41-42.

²⁶ Şahimerdan Veli (1892-1971): Tüccar. Kama Nehri boyunca bugünkü Udmurtya'daki Sarapul şehrine bağlı ve meşhur İş Bubi Medresesi bulunan Bubi köyünde doğmuş. Tokyo'da doğup büyümüş olan bir Tatarın yazara anlattıklarına göre o veya Bayhoca gibilerin Japonya'ya gelişi tarihi 1922-1923 yılları olduğu tahmin edilmektedir. Daha önceden Japonya'daki İdil-Uralıların yöneten Abdülhay Kurbanali ile İshaki arasında anlaşmazlık baş gösterdiğinde, Şahimerdan Veli'nin İshaki'nin tarafını tuttuğu görülmektedir. Şahimerdan Veli, Kurbanali'nin gayretleriyle açılmış olan Tokyo Mekteb-i İslamiye'ye çocuklarını göndermemiştir. Tokyo'da vefat edip oradaki Tama Reien'e (Mezarlık) defnolunmuştur.

²⁷ Osman Bayhoca (Baygucın) (1897-1978): Tüccar. Başkurdistan'ın Haybullah Kazası'na bağlı bir köyde doğdu. Rus Devrimi yıllarında askeri hizmete katıldığından vatanından ayrıldı. Daha sonra Kore, Japonya ve Türkiye'de ticaretle uğraşarak hemşerilerinin sosyal hayatlarına destek olmuştur. Onun kumaş mağazası Tokyo'nun kuzeyindeki Maebashi adlı şehirde bulunuyordu. Kurbanali'nin teşebbüsüyle yapılan Tokyo Camii'nin temel atma törenine katılanların listesinde onun ismi de bulunmaktadır (Şahimerdan Veli ailesi ise yoktur). 1970'e kadar vatanında kalan akrabalarıyla haberleşmeye devam etmişti. Bkz. *Kazan*, S. 23 (1980), s. 66; Esenbel; Inaba, plate 8; (Сәлихов. 71-72); (Dünder, 104-105).

²⁸ Paris Bloku (League for the Liberation of the Peoples of the USSR): Kafkasyalılar, Beyaz Rus ve Ukraynalıların bir araya gelmesiyle 1953'te Paris'te kurulan siyasi bir birliktir. Kuruluşundan hemen sonra bu birliğe Türkistanlı ve İdil-Uralıların, 1955'te Rus Kazakları (daha sonra ayrılmıştı) ve Kırimliler katılmıştır. Promete'de olduğu gibi yönetimin başında Ukraynalılar yer almıştır. Kuruluşundan itibaren ABD'den sınırlı bir şekilde destek alarak 1958'den beri İngilizce yayın organını yayın hayatına devam etse de 1966'da yardım kesilince ancak ismen varlığını sürdürebilmiştir. SSCB'deki Perestroyka ilerlemesinden dolayı 1986'da kendi faaliyetlerini durdurmuştur (Abramtchik., 5-7); (Andican, 644, 663); (Akış, 30-31).

Amerikalıların insiyatifi ile meydana gelen bu yeni oluşumlar daha önce Ptomete Hareketi'ne katılmış örgütleri yeniden yapılandırma denemeleri olarak değerlendirilebilir. Mesela ileride bahsi geçecek olan Türk Cephe Birliği,²⁹ o dönemde etkili faaliyetler gösterememişti. İshaki'nin vefatından sonra, yani 1954-1955 yıllarında, bu teşkilatın öncesinde genel kâtipliğe seçilen Kırım millî hareketinin lideri Cafer Seydahmet Kırırmer, Amerikan Komitesi'ndeki Eric Kuniholm³⁰ ile sıkı temaslarda bulunarak, "Türk Kültür Birliği"³¹ ile birlikte "Türk Cephe Birliği", "Türk Birliği", "Satelit ve Mahkûm Milletler Birliği" veya "Türk Elleri Federasyonu" adlarıyla siyasi bir teşkilatı yeniden kurmaya çalışmıştı (Otar, Özcan,. 18-30, 35-38, 45-51, 67-89, 98). Oktay'ın, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün konferans ve kongreleriyle ilgili olarak Saide Hanım ve Tahir Çağatay'a yazdığı mektuplarında da yukarıda ifade edilen bu teşkilattan bahsedilmektedir. Oktay ve diğer muhacir Türk liderleri, yani Cephe üyeleri,³² Münih'te yaşayan hemşerileri, Paris Bloku üyeleri, Amerikalılarla temas sağlamak için Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün toplantılardan yararlandılar. Örneğin, 27 Temmuz 1958 tarihli mektubunda Oktay şöyle demektedir: "Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün tertiplemediği konferanslar ve onu takip eden münakaşalar dün akşama doğru sona erdi. Bugün seçimler başlanacağından ona hazırlık görmek için dün gece yarısına kadar Türk Cephesi mensupları toplanıp bazı kararlar üzerinde anlaştılar. Bugün de beş kişilik bir heyet Amerikalı dostlarla görüşeceğiz." Tabii ki bu Cephe'nin "Amerikalı dostları" arasında Kuniholm gibi Amerikan Komitesi'ne mensup kişiler önemli bir yer tutmuş olmalıdır. 9 Ağustos 1958 tarihli mektubundan

²⁹ Diğer adıyla, *Rusya Mahkûmu İstiklâlcî Türk Cephesi*. 1952'de Türkiye'de protokolü imzalanan bu gizli teşkilatın amacı, Türkistan, İdil-Ural, Azerbaycan, Kırım ve Kuzey Kafkasya millî hareketlerinin temsilcilerini bir araya getirerek Sovyetlere karşı mücadelede etmek üzere işbirliği yapmaktır. Bu cephe, İshaki, Çokay, Vekilli vs. liderlerin 1936'da Paris'te toplanması neticesinde teşkil edilmiş olan *Rusya Türk İlleri Cephe Birliği*'nin (ya da Rusya Mahkûmu Türk İlleri Cephesi) benzeri sayılır. Kuruluşta, aylık yayın organı çıkarması, araştırma enstitüsünün daha sonra kurulması planlandığı halde, 1936'daki ilk cephe gibi etkili faaliyetler gösteremeden kalmıştır (Özcan, 36-42); (Andican, 450-453, 661-662).

³⁰ Bertel Eric Kuniholm (1901-1972): Amerikalı diplomat. 1928'de ABD Foreign Service'ye girip Moskova, Riga, Reykjavik (ilk konsolos), Tebriz, Tahran, Québec, Beyrut, Seul ve Ankara konsolosluklarında çalışmıştı. Amerikan Komitesi'nde Siyasi İşler bölümü yöneticiliği yaptı. Bkz. *Foreign Service Journal*, vol. 49, no. 10 (1972), p. 40; *A Fresh Look at Liberation*, New York, 1957, ön kapak içinde.

³¹ Bu birlik, Türkistan Gençler Birliği'nin revize edilmesiyle 1940'da yeni kurulan ve 1942-1943'te *Türk Amacı* Dergisi'ni yayımlayan *Türk Kültür Birliği* ile farklıdır.

³² 24 Temmuz 1958 tarihli mektubunda "cephedaş" olarak ifade ettiği isimler şunlardır: İbrahim Yarkın (TMB üyesi); Mecit Sakmar, Ahmet Temir (İdil-Ural); Müstecip Ülküsal (Kırım); Abdülvahap Yurtsever (Azerbaycan, daha sonra geldi), Mehmet Emin Buğra (Doğu Türkistan, gelemedi), Kerim Bey(?)

ise 15 Türkistanlı aydının bir araya geldiğini, “bütün gurupların birleşerek bir “Millî Merkez” etrafında çalışmaları gerektiğini ileri süren düşünceler hararetle ortaya atıldı” diye Cephe’yi genişletmeye çalıştığını anlatmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Kasım İnayeti'nin başkanlığında Münih'te oturan muhacir aydınlarından oluşan bir hazırlık komitesi kurulmuş ancak herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Fakat Türk muhacirleri birleştirme girişimleri son bulmamıştır. Yukarıda adı geçen Ali Akış, 1978 yılında İstanbul'da Türk Cephesi'nin toplantısının yapıldığını hatırlatmaktadır (Akış, 80).

Saadet Çağatay'ın mektuplarından ve malzememiz içindeki İdil-Urallıların yeni kadrolarının listesi olduğunu tahmin ettiğimiz bir notun varlığından yola çıkarak, Oktay'ın, İshaki'nin ölümünden sonra da İdil-Urallıların faaliyetlerini dikkatle izlediğini söyleyebiliriz.³³

Böylece eldeki malzememiz, Oktay'ın sadece Türkistanlı muhacirlerle değil, Finlandiya Türkleri gibi Türkiye dışında yaşayan soydaşlarla, Türkiye'deki Azerbaycan ve İdil-Ural muhacirleri ile geniş, samimi ve sıkı bağlantılar kurarak irtibat halinde olduğunu gösteriyor. Karşılıklı haberleşmelerde Rus Devrimi ve Promete dönemlerinden itibaren millî mücadelelerde öncülük yapmış olan liderlerin ölümlerinden sonra millî hareketleri yeniden canlandırma girişimleri tartışılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse elimizdeki belgelerde Abdülvahap Oktay ve muhacirlerin yaşadıkları “Türk Dünyası”nı görmekteyiz.

Oktay'ın zengin ilişkilerini tipik olarak anlatan belgelerden biri de, Abdülber Muhammed adlı bir Tatar'ın 14 Eylül 1954 tarihinde Finlandiya'daki Turku (İsveççe: Åbo) şehrinden yazdığı mektuptur. Gönderici hakkında maalesef fazla bilgiye sahip değiliz. Ama mektuba göre bu kişinin, 1930'lu yıllarda Berlin'de yaşamış ve oradaki Türk ailelerinin çevresine³⁴ mensup bulunmuş, ayrıca sıkça Oktay'ın evini ziyaret etmiş biri olduğu anlaşılıyor. Onun ne zaman Finlandiya'ya geldiği belli değilse de, o yıllarda öğretmen olarak Türklerin yaşadığı şehirleri gezerek Kazan lehçesi ve Türkiye Türkçesi, Türk tarihi ve genel kültür dersleri vermiştir (Binark, 870). Müstear “Y. T.” adıyla Tahir'in kaleme aldığı ve Oktay'ın yayına hazırladığı *Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık* adlı çalışmanın 2. cildini

³³ Notta ismi geçenler şunlardır: 1. Sadri Bey, 2. Sakmarlı Mecit (Hava müsteşarı, mütekit), 3. Fikri Paşa Altan (Askeri doktor, mütekit), 4. Nurullah Bey (İlk Tedrisat Müfettişliğinden mütekit), 5. Hidayet Bey Yaşın, 6. Kemal Lokman (Mühendis), 7. Aliyullah Akış (Ankara'da tercüman), 8. Muallim Kasım Bayçın, 9. Meryem Bayçın, 10. Kebir Kanbir (Atölyeci), 11. Ereli Mirhoca (General), 12. Mahmut Cayık. Bunların hepsi İshaki'nin vefatından 19 gün sonra yeni liderin seçilmesi amacıyla İstanbul'da düzenlenen bir toplantıya katılıp orada yeni İdil-Ural Millî Merkezi'nin üyeleri olmuşlardır (Akış, 65-66).

³⁴ Kendisinin adını taşıyan holdingin kurucusu Ahmet Veli Menger ailesinin de bulunduğu bu çevre için bkz. (Erinç, 63-68); (Temir, 131-162). Temir, bu eserde Oktay'ı yanlış hatırlıyor.

(1954) alınca yazdığı mektubunda kendisinin millî fikirlerini açıklayarak, Türk ve İslâm dünyasının yeniden güç kazanacağına inandığını söylüyordu.

Mektubunda Turku şehrinde yaşayan Türkler hakkında da haberler verilmektedir. Abdülber, Finlandiya Türklerinin millî kültürünü korumak ve burada doğup büyümüş olan gençlere tanıtmak amacıyla 1935 yılında Helsinki’de kurulan Finlandiya Türkleri Birliği³⁵ gibi Turku’da açılan “Türk Birliği”nin kurucu ve yöneticilerinden biri olup düzenlediği konferanslarla İsmail Gaspıralı gibi büyükleri tanıtmaya çalışıyordu. Ayaz İshaki’nin de vefatının ardından anılacaklar arasına sokulmuş olduğu Abdülber’in, Oktay’a yazdığı mektupta İshaki hakkındaki biyografik bilgi istemesinden anlaşılmaktadır. Abdülber’in mektubu bize Finlandiya, daha doğrusu Helsinki dışında yaşayan Türklerdeki fikri ve kültürel hayatın örneklerini sunmaktadır.

Öte yandan yazımızı tamamlarken mektuplarda bulunan anlaşmazlık veya kavga göstergelerini de gözden kaçırmamalıyız. Saadet Çağatay ve Erelî’nin mektuplarına anlaşıldığı kadarıyla İdil-Ural muhacir grupları içerisinde bazı anlaşmazlıklar mevcuttur..

Mesela Saadet Çağatay, babasının eserlerini arama ricasında bulunduğu anda, “basılmış eserlerinden 9 tanesini çalmışlar. Bu kitaplar hiç bir yerde bulunmuyor.... Buna çok üzüldüm. İnsanlar o kadar hain o kadar mesuliyetsiz ki şimdi. Tabii kimi suçlandıracağını bilemiyorsun. Ben size bu 9 kitabın listesini yolluyorum. Siz de lütfen usulüyle bu kitapları aramaya gayret edin. Belki birisine vermişlerdir. Tabii çok ihtiyatlı olun, bizi itham ediyorlar, manası çıkmazın...” derken kendi topluluğu içerisindekilere, büyük ihtimalle İstanbul’daki yeni seçilen lidere ve kadrolarına dahi güveni olmadığını ifade etmektedir. İlginçtir ki Saadet Çağatay’ın bu sözleri, babasının ölümü hakkındaki satırlarına nispeten daha kaygılı ve üzüntülü görünmektedir.³⁶ Ayrıca Erelî’nin mektubunda ise, İshaki gurubunun ayrı ayrı düşmanı olarak Ahmet Lebib Karan³⁷ ve Zeki Velidi Togan’dan beraberce iki kez de bahsediliyor. Dostluk ve kavgalar arasında, özellikle 1929 yılında TMB’den ayrılmış olan Zeki Velidi ile beraber, Abdülvahap Oktay ve Türkistanlı muhacirler faaliyetlerini çıkmaza sokmuşlardır.

³⁵ Bu kurum için bkz. (Tahir, 18).

³⁶ Saadet ile babasının arasının bulunması hakkında Akış bilgi vermektedir (Akış, 94-95).

³⁷ Ahmed Lebib Karan (1887-1964): Tıp hekimi ve şair. Kazan yakınlarındaki Karan köyünde doğdu. İlköğretim ve Rusça eğitimi gördükten sonra İstanbul’a geçip Darülfünun Tıp Fakültesi’nde okudu (1912-1918). İstiklal Savaşı zamanında Kızılay’da tedavisiyle ilgilendi. 1927’de Berlin’e geçti ve Charité Hastanesi’nde çalışmış ve bunun yanında Ayaz İshaki ile birlikte *Millî Yol* ve *Yana Millî Yol* Dergilerini çıkarmıştır. 1931-1932 yıllarında Türkiye’ye dönerek 1948’de emekli olana kadar çeşitli hastanelerde çalışmıştır. İdil-Ural Türkleri Kültür ve Sosyal Yardım Derneği (1955) ve *Süyümbike Kültür Cemiyeti*’ni (1957) kurmuştur. Millî, siyasi, dinî ve edebi konularda çok sayıda şiiri mevcuttur (Dim, 34-39).

EK 1. Mirhoca Ereli'nin Ayaz İshaki'ye yazdığı mektubun metni

İstanbul
11. 7. 1954

Faziletli üstadımız – Ayaz Bey Cenapları!

Eğer de zat-ı alinizin sıhhatlik durumu, millî mücadele mucibince vuku olaçak türlü – türlü meclislerge iştirak ederlik [eder] derecede tüzele [düzele] almasa, bu hasretli devirlerde dahi mücadeleyi yumuşatmamak için hem sizge [size] de şahsen bir istirahat safhasını temin etmek maksadı ile, bu arada, İstiklal Komitesi³⁸ ismine – siznin [sizin] resmi muavininiz sıfatı hem [ve] salahiyeti ile reislik etuçi [edici] bir namzetni izledik...

1. Kemal Lokman Bey «Manen yardım edeceğim [edeceğim]... Lakin, memurlerге siyasi işler ile meşgul olmak – katiyen yasak olduğu için, böyle bir vazifeyi – halen üstüme ala–almayım!» dedi...

2. Nurullah Bey de – «Beynelmilel görüşmelerde, türlü – türlü başka meclislerde, maatteessüf – Ayaz Bey'ni temin ederlik kabiliyette değilim!» diye ul [o] da bu vazifeden kaçınmaktadır...

Mecit Sakmarlı Bey ise «Eğer de Ayaz Bey makul göre iken [görürse] hem millî mücadelede bir faide bere bilmin iken [verebilirsem] – ben şahsen, bütün fedakârlık ile – böyle bir, Ayaz Bey'nin muavinliği vazifesi alırğa hazırım [almaya hazırım]!» diye samimi sözü berdi [verdi]!

Hidayet Bey³⁹ bile ikev [ile ikimiz], Nurullah Bey'ni ziyaret ettik; vaziyet hakkında bütün lüzum olgan malumatni berdik [verdik]; İstiklal Komitesi ismine – kolumdan kilgen hetle [elimden gelene kadar] hizmet edeceğim; Lakin Ayaz Bey'nin büyük urunni alırlık [yerini alır] kabiliyetinden mahrumum... dedi. Sizge sıhhatlik telep [dilip], samimi hem hürmetkâr selamlarımı beldirivibizini [bildirmemizi] rica etti!

Aynı günde şuluk [aynı] Hidayet Bey bile ikev – Mecit Sakmarlı Bey'ni de ziyaret ettik; icap etken [eden] bütün malumatni berdik; siznin sıhhatinizin ciddileşevuna [ciddileşmesine; veya “ciddileşuv yine”] bik tiren

³⁸ 1928'de kurulmuş olan İshakilerin İdil-Ural İstiklal (Bağımsızlık) Komitesi, söz konusu olan 1954'teki yeni lider seçilmesinde İdil-Ural Millî Merkezi adını almıştı (Akış, 67).

³⁹ Hidayet Yaşin (1894-1978): Öğretmen. Kazan civarında doğdu. Öğretmen okulunda okurken askere alınmış ve savaşta Almanlara esir düşmüştür. 1915'te Abdürreşit İbrahim ve Alimcan İdrisi'nin yardımıyla Türkiye'ye gelmiş, Asya Taburu'na gönüllü olarak katılıp Mezopotamya bölgesinde savaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı bitince öğretmenlik eğitimini tamamlayarak ilk görevini Artvin'de yaptı. Türkiye'ye getirilmesi yasaklanan *Yana Millî Yol* Dergisi'nin gizli dağıtımını üstlenmiştir (Akış, 81-82); (Otar, Özcan, 74).

[pek derin] hasretlendiler... Hem de – «Ayaz Bey bergen [veren] bütün vazifelerini – milletibiznin [milletimizin] menfaati için, bütün barlık [varlık] güçüm bile üterge tırışacakmın [yapmaya çalışacağım]!» dedi... Hem zat-ı alinize – samimi selamlarını eriştiruvibizni ütendiler [ulaştırmamızı rica ettiler];

Ann [Onun] adresi:

Bay-Mecid Sakmarlı

İstanbul. Erenköy. Bağdat Caddesi No. 298/1. Telefon No 52144.

Meğer zat-ı aliniz, Mecit Sakmarlı Bey'ge – bazı millî vazifeleri ifade ete torgan [eden] bir mektup gönderseniz, ul mübarek mektubunuz – büyük bir ilham bere-bileçek [verebilecek] bir kudret olur idi. Yakın günlerde – «Türk Cephe Birliği'nde» bir meclis ütirmek [yapmak] arzusundadır; hem Parij Blogu [Paris Bloku] ile de, bazı müzakereler arifesindeyiz [öncesindeyiz]; bunlardan başka, Lebib hain bile Zeki Velidiler hakkında da ihtimal, bazı «hareketler» yapmak icap edebilir... Mecit Sakmarlı Bey, zat-ı alinize memnuniyet berirlik [verir] bir muavin halinde kabul ettiler diye ömet edebez [ümit ederiz]!

Sıhhatiniz tüzelgenge hetle [düzelinceye kadar] – kuvvet cıyuv [kuvvet toplamak], sizin istirahatınız arıklığına [vasıtasıyla] mümkündür. Olgunlaşuv hem kuvvet toplanuv [Olgunlaşmak ve kuvvet toplanmak] sıhhatlik devrine bir trampolin dep [diye] tanımın [tanıyorum]. Elbette, vakıaların cereyanı hakkında – daimi sizge malumat berilip duraçaktır; hem lüzum olaçak kararlarının da esaslarını, zat-ı alinize berip tormalıdır [durmalıdır].

Şahımerdan Veli Bey bile Bayhoca Beyler – sıhhatliğinizi telep, samimi selamlarını bildireler [bildiriyorlar].

Münhen'deki – «Fenni Kongre»⁴⁰ digenleri [diyenleri] hususunda, ele [hala] hiç bir malumat ala-almadık.

Herhalde, Mustafa Veli⁴¹ – biraz nayan mı [hilekâr mı], ye ise [veya], vaziyetnin esaslarını öyrenirlik [öğrenir] kabiliyeti yok mu... Herhalde, bizni

⁴⁰ Burada, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Tarih ve Kültürünü Tetkik Enstitüsü (Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün ilk adı) tarafından 5-7 Temmuz 1954 tarihinde Münih'te hazırlanan 4. İlmî Konferans işaret edilmektedir. Not 5 ve 15'e bkz.

⁴¹ Mustafa Veli Aytugan (1907-1965): Asker ve yazar. Kama boyundaki Alabuga (Yelabuga) şehrine yakın bir köyde doğdu. Kazan'daki Tatar-Başkurt Harp Okulu'nda (1925-1928) ve Moskova'daki Frunze Harp Akademisi'nde (1939-1941) okumuştur. 1941'de binbaşı rütbesiyle katıldığı Sovyet-Fin Savaşı'nda Finlere esir düşünce Almanya'ya geçerek Almanlar tarafından tertiplenen İdil-Ural Lejyonu'na 1943-1945 yıllarında gönüllü olarak katılmış, aynı

temin ederlik malumatlarını berip tora almi [duramıyor]. Kaldığı, birden – bir [tek] malumat menbai olarak, dostumuz Şamba Bey⁴²... çünkü, Ukraynalılar da öz ara tınıçlık [sakinlik] taba almavlarından [bulmaktan] olmalıdır ki, hiç bir malumat bermiler [vermiyorlar]...

Sadri Maksudi Bey, benim [benim] – Kuniholm'ge yazgan [yazan] mektubumdaki «Zeki Velidi bile Lebiblerge bir işaret edev kebek [etmek gibi] tedbirlik haberlerini berivimni [vermemi]» bik vaktinde hem bik faydeli iş diye kabul etmektedir (anın kopyasını – sizge okutur için Ali Akış'a cibergen idim [göndermişim].)

Hürmetlerim bile –
M. Ereli(imza)

EK2. Finlandiya'da yaşayan Tatar, Abdülber Muhammed'in Oktay'a yazdığı mektubun metni

Turku, 14. 9. 54
Yliopistonk. 41

Saygılı Doktor Oktay Bey!

“Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık II” nam risalenı göndermenizle bendenizi çok sevindirdiniz. Dolayısıyla samimi teşekkürlerimi bildirip derhal mektup yazmayı büyük vazifem zannıyla okuldan gelir gelmez elime kalem aldım. Bu risalenin birinci bölümünü de gönderebilirsiniz çok memnun olurum.⁽⁺⁾ O zaman Arapların: İnha el'ihsan bil'itmam, dedikleri yerine gelmiş, kitap da tam olarak benim için, belki, faydalı olarak [daha faydalı] olurdu.

zamanda Lejyon yayın organlarında da çalışmıştır. Savaşın sonra Münih'te kalarak 1953'te İdil-Ural Millî Merkezi'nin Almanya temsilcisi olmuştur, 1953-1954 yıllarında ancak 2 nüsha çıkan *Millî Bayrak* Dergisi'ni idare etmiştir (Akış, 53, 87-88); “Kayıplarımız,” *Dergi*, S. 41 (1965), s. 70-71.

⁴² Şamba Balinov (takma adı: Galdana) (1894-1959): Muhaceretteki Kalmukların lideri. Don Kalmukları prensinin oğlu olarak dünyaya geldi. Rus Devrimi'nden sonra Berlin'e göç etmiş, 1928'de Khalmag Tanchin Tug adlı muhacir teşkilatını kurarak yönetmiştir. Almanlar tarafından tertiplenen Kafkasya Özel Kurmay Heyeti'ne mensup olup 1942'de Almanların işgalindeki Kalmuk bozkırına gitmiştir. Aynı yılda kurulan Kalmuk Millî Komisyonu başkanlığına getirilmiş, bu Komisyon ile 1944'te General Vlasov'un Rusya Kurtuluş Komitesi'ne (KONR) katılmıştır. 1956'da ABD'ye geçerek burada vefat etmiştir (Mühlen, 137, 140-141, 186-187, 258); (Schlüter, 139).

⁽⁺⁾ 28. 9. [19]54'te risaleden de bir nüsha eklenerek yollandı. [A. Oktay'ın dipnot ve çizgisi.]

Risaleyi elime alıp sayfa sayfa bakarken sizinle Berlin’de geçirdiğimiz günler, ihtiyar Wolf’la olan nizalar, Stegli[t]z’deki evinizde Doktor Seyide [doğrusu: Saide] Hanım’ın içtihadıyla, Almanların dedikleri gibi *mit Liebe* [sevgi ile], yaptığı tatlı [lezzetli] mantı yemekleriyle hazırlanmış sofrada geçen şenli saatleri arka arkaya bırakalım gibi göz önümden geçirip, bar [var] idi Berlin’de mihnetli ıstıraplı hayat içinde bazen de eğlencemi geçiren çaklar [geçirdiğimiz çağlar], dep uhıldap [iç çekip] koydum. Şöyle azizim: ... Kilmi yeş gomerler ike sular geri aksa da [Gelmez genç ömürler iki defa, sular geri akabiliyorsa da]... dep boş boşuna cırlamalar [şarkı söylemiyorlar] iken.

Kitabın “Felaketin Âmilleri” faslındaki Farabi, İbn Sina, El-Biruni, Mahmut Kaşgari v.s.lerin isimleri gözüme rastladıkta Türk milletinin İslamiyetten evvel ve sonra isimleri geçen büyüklerimiz asırlarında, şanlı, şevketli imparatorluklar kurup beşeriyet dünyası için yaptıkları büyük başarılarıyla gerek Türk gerek İslâm dünyasının bugünkü facia ve rezil hallerini kıyas ederek canım sıkıldı, yüreğim acıdı. Ama yukarıdaki gibi ümitsizliğe dalmadım, belki, *die Geschichte wiederholt sich* [tarih tekerrürden ibarettir] diyerek milletler tarihi yazıla başlayalı beri sayısız kahramanlar, âlimler, filozoflar yetiştiren, türlü devirler geçiren ve bugüne kadar yer şarından silinmeyen büyük Türk milleti halkları bir gün akıllarını topla [toplayıp] büyük babalarının şecaat, adalet, içtihad gibi görkem vasıflarını benimseyerek, merhum rehberimiz İsmail Bey Gaspıralı’nın “dilde, fikirde, işte” birlik ideali etrafında toplanıp, Türk ve İslâm dünyasını şimdiki muvakkat esaret ve sefaletten kurtarırlar fikriyle kendimi teselliye kalktım. Kendi hem saygılı Seyide Hanım’ın da sıhhatleri yerindedir ümidindeyim. Hastanede mi çalışıyorsunuz, yeki [veya] hususi praksisiniz [muayenehane] var mı? Doktor Tahir Bey ve Saadet Hanımların tormışları [hayatları] nerede? Onlar da büyük kederli oldular. Cenab-ı Hak kendilerine sabr-ı cemil versin. Ayaz Efendi’nin vefatı büyük edibimizi gaip edev [etmek] yüzünden bizim için de elbette büyük kaygıdır. Millet uğrunda çok çalıştı, bunu kimse inkâr edemez. Allah rahmet eylesin tufrağın cinel [senin toprağını hafif] kılsın. Bizim eski tanışlardan Abdurrahman Şafi,⁴³ Emine

⁴³ Abdurrahman Şafi Almas (1892-1954): Tüccar ve Oktay’ın yakın arkadaşlarından birisidir. Kazan’da doğdu. 1925-1926 yıllarında Moskova’ya geçerek Türkiye Büyükelçiliği’nde tercüman olarak çalıştı. 1927’de Berlin’e göç ederek ticaretle uğraşmıştır. 1941’de üyelikten ayrılan Ahmet Temir’in yerine Doğu İşleri Bakanlığı’nın savaş esirleriyle ilgili komisyonuna katılarak İdil-Uralılar (Tatar, Başkurt, Çuvaş, Mordvin, Mari, Udmurtlar vs.) esirleri işleriyle uğraşmaya başlamıştır, 1942’de kurulan İdil-Ural Lejyonu komisyon başkanlığı makamında savaşın sonuna kadar bulunmuştur. 1946’da İstanbul’a göç ettikten sonra kuyumculukla uğraşmıştır (Erinç, 8-11, 71-74, 168-169, 178); (Temir, 151-152, 217-219); (Mühlen, 113-114); Roza Kurban, “Abdurrahman Şafi Almas’ın (1892-1954) İzlerinden...,”

Hanım'ın⁴⁴ tormuşları nasıl. Kızları evlendiler mi? Profesör Rahmeti Bey'ge Finlandiya'ya geldiğim yılda bir mektup yazmışam, maalesef cevapsız kaldım. Siz de aynı yolu takip etmezsiniz ya? İnşallah kendisi, Doktor Rabia Hanım⁴⁵ hem kızları sağ, selime yerler. Mektupta isimleri zikredilen ve edilmegen bütün hemşehrilere saygı ve selamlarımı sunarım. Kendim 1951'den beri Finlandiya'da seyyar muallimlik yapıyorum. Şimdiye kadar 6-7 şehirde oldum. Bu yıl Eylül, Ekim, Kasım ayları [Okday tarafından çizilen çizgi] Turku'da kalaçakmın [kalacağım]. Okuçu [Öğrenci] çocukların sayısı 8. Bunları ikiye [ikiye] bölüp ikişer saat (her gün) okutuyorum. Bundan başka, buradaki "Türk Birliği" başkarması [idaresi] her Pazar gün yeşler [gençler] için millî, dinî yeki edebi leksiyalar işlevimi ütendi [dersler işlememi rica etti]. Geçen Pazar gün birinci kere toplanıp İsmail Bey Gaspıralı'nın tercümeihali ve faaliyetleri hakkında kısaca bir malumat verdim. İleride Türk, İslam tarihlerine dair meseleler ve Türkçülük yolunda çalışan büyüklerimiz hakkında hem maruzalar işlerge nitelenip yatam [yaşarım]. Maamafih vefatından sonra Ayaz Efendi'nin tercümeihali ve faaliyetine dair Türkçe matbuatında intişar eden makaleler olsa iade etmek şartıyla bana göndermenizi rica ediyorum. Ondan başka da matbu eserlere benim ihtiyacım büyük. Fakat şimdilik bu hakta sükût ediyorum.

Her ikinize saygı ve selamlarla

Abdülber Muhammed (imza)

[http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=abdurrahman-safi-almas-in-\(1892-1954\)-izlerinden&Bil=795](http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=abdurrahman-safi-almas-in-(1892-1954)-izlerinden&Bil=795) (erişim tarihi: 6.1.2014)

⁴⁴ Emine Almas (1902-1976): Şafi Almas'ın eşidir. Bir zamanlar Kazan belediye başkanlığı yapan tüccar Abdülhamid Kazakof'un kızı olarak dünyaya geldi. Çocukluğunda âdet olarak kışın ailesiyle Berlin'de yaşadığından Almanca'yı benimsemişti. 1922'de Abdurrahman Şafi ile evlenmiştir. Ailesiyle Berlin'e göç ettikten sonra oradaki hemşerilerine, onların Almanca yazılarını kontrol ederek düzeltme konusunda yardım ederdi (Erinç, 5-9, 10-11, 68-71); (Temir, 151-153).

⁴⁵ Rabia Arat (1901-1974): Tıp hekimi. Perm'de doğdu. 1920'de Mançurya'daki Harbin şehrine ve 1922'de Almanya'ya göç etti. 1927'de Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni tamamladı ve Rahmeti Reşit'le evlendi. Öncelikle Berlin'de, sonra 1931'de geldiği Türkiye'de hastane, fabrika ve okullarda doktorluk yaparak eşinin bilimsel araştırmalarına maddi destek vermiştir (Arslan, 41-42).

Kaynakça

- Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya*, Ankara, 1998, 131-162.
- Abdülhamit Koçar, *Esaretten Hürriyete*, İstanbul, 2010, 165-171.
- A.Oktay, "Mustafa Çokay'ın Arşiv ve Kitapları," *Türkistan*, S. 6 (1953), 22-24.
- Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, (2003), 333, not 56.
- Ali Akış, "Mustafa Veli Aytugan," *Türk Kültürü*, S. 42 (1966), 53, 87-88;
- Ali Merthan Dündar, *Japonya'da Türk İzleri*, Ankara, 2008, s. 104-105.
- A.Merthan Dündar, "Japon Resmî Belgelerine göre Ayaz İshakî ve Japonya'daki Faaliyetleri," *Türk Yurdu*, S. 287 (2011), 100-105.
- Aysu Erinç, *Çocukluğumun Öyküsü*, İstanbul, 2009, 63-68.
- Charles T. O'Connell, *The Munich Institute for the Study of the USSR*, Pittsburgh, (1990), 1-4, 30-31.
- Elena Remilev-Schlüter, "The Role of Women in the Oirat-Kalmyk Society," Veronika Veit (ed.), *The Role of Woman in the Altaic World*, Wiesbaden, 2007, 139.
- Foreign Service Journal*, vol. 49, no. 10 (1972), 40; *A Fresh Look at Liberation*, New York, 1957.
- Godfrey Lias, Mehmet Çağrı (çev.), *Göç*, İstanbul, 1973; Hasan Oraltay, *Kazak Türkleri*, İstanbul, 1976.
- Hakkı Abdullah Meçik, *Bulgaristan Türklerinin Durumu*, İzmir, 1984, 3-4.
- Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul, 1977.
- *Uzaklara Balam*, İstanbul, 2009.
- İdil Dim, "Dr. Ahmed Lebib Karan," *Kazan*, S. 20 (1977), 34-39.
- İhsan Işık, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Ankara, 2002 (2. baskı), 632.
- "İdil-Ural Millî Merkezi Başkanı Mecit Sakmar Vefat Etti," *Emel*, S. 107 (1978), 16.
- İskender Gilyazov, "Alimcan İdrisi'nin Hayatı," *Emel'imiz Kırım*, S. 41-44 (2003), 82-90.
- İsmail Otar, Ömer Özcan (haz.), *Cafer Seydahmet Kırimer'in Günlüğü 1954-1960*, Ankara, 2003, 74, not 136.
- "İdaremize Gelen Mektuplar," *Türkistan*, S. 3-4 (1953), 50.
- "Kayıplarımız," *Dergi*, S. 41 (1965), s. 70-71.
- "Kayıplarımız," *Azerbaycan*, S. 32 (1966), 36.

Kazan, S. 23 (1980), 66.

M. Abramtchik, "League for the Liberation of the Peoples of the USSR," *Problems of the Peoples of the USSR*, No. 1 (1958), 5-7.

M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*, c. 3, İstanbul, 2007, 239-240, 249-251, 254-256.

Matsunaga Akira, "Ayaz İshaki and Turco-Tatas in the Far East," Selçuk Esenbel; Inaba Chiharu (eds.), *The Rising Sun and the Turkish Crescent*, İstanbul, 2003, 202-211.

Mehmet Tahir Çağatay, "Kardeşim Oktay'ın Ardından," *Azerbaycan*, S. 188, (1968), 26-30.

Mustafa Canpolat, "Prof. Dr. Saadet Çağatay," *Türkoloji*, C. X S. 1 (1992), 1-8.

Naile Binark, "Finlandiya'da Yaşayan Kazan Türkleri," *Türkler*, C. 20, 870.

"Nurullah Ata," *Emel*, S. (1974), 47.

"Obituaries," *Problems of the Peoples of the USSR*, No. 1 (1958), 62.

Ömer Özcan, "Uzakdoğu'da İdil-Urallıların Varlık Mücadelesi," *Toplumsal Tarih*, S. 48 (1997), 41-42.

--- "Sovyet Mahkûmu Türklerin Muhaceretteki Mücadelelerinden Bir Safha," *Türk Yurdu*, S. 187 (2003), 36-42.

Patrik von zur Mühlen, *Gamalthaç ile Kızılyıldız Arasında*, İstanbul, 2006 (1. baskı: Ankara, 1984), 137, 140-141, 186-187, 258.

Rami Ayas, "Bir Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji ve Tahir Çağatay," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 33 (1992), 22-27.

Reşide Arslan, "Doktor Rabia Arat'ın Kısaca Tercümei Hali," *Kazan*, S. 13 (1974), 41-42.

Saadet Çağatay, "Dr. A. Oktay," *Türk Kültürü*, S. 69 (1968), 74-76.

---"Dr. A. Oktay," *Emel*, Sayı 47, (1968) 47.

--- "Meryem Bayçın," *Kazan*, S. 22 (1978), 47-48.

Saadet Çağatay İshakî, "Prof. Dr. Tahir Çağatay," *Türk Kültürü*, S. 261 (1985), 55-58.

Serpil Vekiloğlu, "Mustafa Vekiloğlu," *Türk Kültürü*, S. 39 (1966), 76-78.

"Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün 10 Yıllığı," *Dergi*, S. 21 (1960), 86-87.

"Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün Hayat ve Faaliyetinden," *Dergi*, S. 14 (1958), 103-104.

Tahir Çağatay, "Yakup Elbek'in Ardından," *Azerbaycan*, S. 209 (1974), 25-28.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, c. 6, Ankara, 2006, 130-131.

Yunus Zeyrek, “Ali Akış’a Veda,” *Bizim Ahıska*, S. 23 (2011), 52.

Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Ankara, 1999 (1. baskı: İstanbul, 1969), 312-313, 318-322, 381-382, 480-481.

Zuhur Tahir, “Finlandiya Cemaat-ı İslâmiyesi Reisi Kaleminden Finlandiya Türkleri,” *İslâm*, Sene 1957, S. 12, s. 18.

Әхәм Сәлихов. Оңотолған Тарих Биттәре. Өфө. бит.2003 (Ahat Salihov, *Unutulmuş Tarih Sayfaları*, Ufa, 2003, Başkurtça).

Roza Kurban, “Abdurrahman Şafi Almas’ın (1892-1954) İzlerinden...,” safi-almas-in-(1892-1954)-izlerinden&Bil=795 (erişim tarihi: 6.1.2014)

<http://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/47/45>(erişim tarihi: 6.1.2014)

<http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=abdurrahman->

<http://www.ahıska.org.tr/?p=1241> (erişim tarihi: 6.1.2014); Ali Akış, *Aklımda Kalanlar*, Ankara, 2002